

De Nederlandse vertalingen van Henrik Ibsen

door

Prof. Dr. Alex BOLCKMANS

De roem van Ibsen is nog geen 100 jaar oud. In zijn vaderland begon die met het verschijnen van *Brand* (1866) en bleef stijgen gedurende het ganse leven van de auteur. Ook na Ibsens dood heeft zijn faam als de allergrootste onder de groten zich praktisch onaangetast kunnen handhaven in Noorwegen. Het heeft natuurlijk niet ontbroken aan pogingen om die beroemdheid aan te vallen, tijdens zijn leven en ook daarna, maar dat heeft zijn positie in zijn vaderland niet aan het wankelen kunnen brengen.

Ook in de andere Scandinavische landen, Denemarken en Zweden en zelfs Finland geniet Ibsen een uitzonderlijke plaats, dank zij de grote cultuureenheid en relatief grote taalverwantschap. Veel duidelijker dan in Noorwegen kan men er echter fluctuaties in het oordeel en de waardering opmerken. Hetzelfde is in nog veel groter mate het geval in andere landen.

Ibsens wereldroem werd in Duitsland gevestigd in het laatste kwart der vorige eeuw, wanneer zijn realistische, „maatschappelijke” drama's begonnen te verschijnen. In Duitsland bereikte hij een succes en een populariteit zoals slechts in zijn vaderland. In Frankrijk en Engeland drong zijn roem wat later en ook trager door en bereikte nooit hetzelfde hoogtepunt. De overige landen, ook ons taalgebied, maakten meestal kennis met Ibsen langs Duitse vertalingen om.

Na de eeuwwisseling is de Europese faam van Ibsen langzaam aan het tanen gegaan. Een aantal van zijn stukken hielden repertorium, andere, vroeger hooggeschatte werken verdwenen. De viering van de 100ste geboortedag in 1928 bracht overal weer enige opflakkering, maar dan ging de curve weer naar beneden.

Het vergde vele jaren vóór de constante waarde van het werk op de voorgrond kwam. Het lijkt wel of dat pas in de laatste jaren is gebeurd, en dan nog niet overal. In Engeland is, als nasleep van de viering van Ibsens 50ste sterfjaar, een markante stijging ingetreden in de belangstelling voor de auteur. Die manifesteert zich zowel in theater-, radio- en televisieopvoeringen, als in nieuwe uitgaven van vertalingen. In de overige landen is de 50ste sterfdatum vrij ongemerkt voorbijgegaan. Wel werd hij herdacht met een aantal opvoeringen en publicaties, maar tot een nieuwe, verdiepte waardering van de auteur leidde dit niet.

Kenschetsend vond ik het oordeel over Ibsen waarmee Jeanne van Schaik-Willing onlangs haar recensie inleidde over Strindbergs *De Vader*, dat door de Haagsche Comedie werd gespeeld. Ik citeer : „In 1956 heeft men in onze schouwburgen het feit herdacht dat Ibsen vijftig jaar geleden gestorven was en bij die gelegenheid ontdekten we, dat de artistieke waarde van de schrijver kleiner was dan we verwacht hadden. Natuurlijk zijn zijn stukken volmaakt gebouwd maar nu de fouten in de maatschappij waartegen hij van leer is getrokken, voor een goed deel zijn hersteld of althans algemeen erkend, bleken de figuren nogal beperkt, terwijl beide pogingen om een dichterlijke vlucht te nemen, Peer Gynt en Brandt (sic), tot respectabele werkstukken werden van een cerebrale niet-dichter” (*De Groene Amsterdammer*, LXXXVI, 8 (24-2-1962) p. 10). Uit dit oordeel blijken hoofdzakelijk twee dingen : 1) de realistische stukken worden nog steeds uitsluitend gezien als sociale strekkingsliteratuur ; 2) de poëzie van Ibsen schijnt niet tot haar recht te komen. Ik meen te mogen aannemen, dat Mevr. Van Schaiks oordeel hoofdzakelijk steunt op een kennismaking met Ibsen in Nederlandse vertaling. Men kan zich nu afvragen of dit negatieve oordeel — en het zou niet moeilijk zijn nog andere aan te halen — niet beïnvloed wordt door de kwaliteit der vertalingen.

Het eerste hoogtepunt der Ibsen-verering heeft in de meeste cultuurgebieden aanleiding gegeven tot een min of meer volledige vertaling van het oeuvre van de auteur. Een verzamelde editie bundelde dan meestal vroegere vertalingen en vulde ze aan.

Duitsland is het vroegst begonnen en staat ook aan de spits met twee praktisch volledige vertalingen. De oudste, uitgegeven zonder jaartal door Reclam, bundelde in 4 delen afzonderlijk verschenen werken tot *Gesammelte Werke*. Vertalers waren L. Passarge, W. Lange, M. von Borch e.a. Tussen 1898 en 1909 verscheen dan een nieuwe, ditmaal chronologisch geordende en volledige vertaling bij Fischer te Berlijn in 14 delen : *Sämtliche Werke in deutscher Sprache*. De dichterlijke vertalingen waren hoofdzakelijk van Chr. Morgenstern. Alle stukken werden opnieuw vertaald en de kwaliteit der vertalingen van deze tweede reeks ligt aanmerkelijk hoger dan die der eerste, vooral in de poëzie. Het verdient even een vermelding dat het nagelaten werk van Ibsen in deze vertaling werd opgenomen als delen 10-14. Het kwam in een gelijktijdige editie uit in Duitsland en Denemarken-Noorwegen.

In Engeland publiceerde William Archer van 1906 tot 1912 *Collected Works* in 11 delen met de medewerking van verschillende andere vertalers. Daarvoor waren reeds gedeeltelijk verzamelde werken verschenen, bv. *Prose Dramas* (1890) in 5 dln. e.a.m. Op

dit ogenblik wordt een nieuwe vertaling uitgegeven door Oxford University Press : *The Oxford Ibsen*. Sedert 1960 verschenen daarvan drie delen. Opmerkenswaardig is, dat in deze nieuwe vertalingen ook een keuze uit de ontwerpen wordt opgenomen, die in druk toegankelijk zijn gemaakt door de grote Noorse eeuwfeestuitgave (1928-1957 in 21 dln.).

In Frankrijk werden de oudere vertalingen van de graaf de Prozor vervangen door de *Œuvres complètes* die P.G. La Chesnais begon uit te geven in 1914. In 1943 verscheen het 14de deel, dat bij mijn weten het laatste is. Het werk is niet volledig. De stukken na *Hedda Gabler* ontbreken.

Ook in ons Nederlands taalgebied bezitten wij een verzamelde editie van vertaalde werken van Ibsen : die van Mevr. J. Clant van der Mijll-Piepers. Die is echter op verre na niet volledig. Ze omvat 15 van de 26 toneelstukken.

Ook andere, kleinere taalgebieden bezitten verzamelde werken : het Italiaanse b.v.

Een bibliografische opsomming der Nederlandse vertalingen van Ibsen hoef ik niet te geven. Die vindt men in B.A. Meuleman, *Norge i Nederland. Katalog over bøger og tidsskriftartikler om norske forhold* (Leiden, Sijthoff, 1937) blz. 40-42. Er is slechts zeer weinig aan toe te voegen na 1937. Het is mijn bedoeling een gecommentarieerd overzicht te geven van wat er bestaat in Nederlandse vertaling, en te onderzoeken welke leemten er zijn. Daarna zou ik een korte kritische waardering willen geven der verschillende vertalingen en vertalers (vertaalsters) om zo tot enkele conclusies te komen over Ibsen in ons taalgebied.

Het opvallendst zijn de leemten in de poëzie. Meuleman vermeldt 18 vertaalde gedichten, waarbij één tweemaal en één driemaal figureert. Aan die opsomming zijn nog enkele toe te voegen, o.a. van Marten Sikkema. Al die gedichten liggen verspreid in tijdschriften of in boeken en artikels. Een verzamelde vertaalde editie der gedichten bestaat niet. Het populairste gedicht van Ibsen is er : *Terje Vigen* (Zeist, 1930), maar het belangrijkste *Paa vidderne* ontbreekt, evenals het grote epische gedicht *Brand*.

Geen der lyrische gedichten komt in vertaling tot zijn recht, uitzondering gemaakt misschien voor die van Marten Sikkema. Tot hiertoe heeft echter ook geen dichter van betekenis zich de moeite gegeven om die gedichten om te zetten. Dat men onder dergelijke omstandigheden niet kan oordelen over de dichter Ibsen, ligt dunkt mij voor de hand.

Het episch gedicht *Terje Vigen* is beter geslaagd in vertaling. De vertalers, W. Quanjer-Steltman en H.M. Quanjer hebben in hun weergave strofobouw, rijm en ritme zo goed mogelijk geëerbiedigd.

Ze vertalen trouw en geven goed weer. Maar toch klinkt hun vertaling zeer weinig Ibseniaans. Een der voornaamste redenen is, dat de vertalers te veel samenstellingen gebruiken. Ibsen heeft er praktisch geen en daardoor maakt zijn vers een krachtige, stoere indruk. Die gaat verloren. Daarnaast is er die hinderlijke elisie der slot - e, die zelfs zeer vaak in rijmpositie wordt gebruikt : b.v. raasd', verdwaasd' (p. 31). Men merkt helaas te goed dat het „slechts" een vertaling is ; het is geen herschepping geworden.

Van al de jeugdwerken is alleen de eersteling, *Catilina* (1849) in vertaling te vinden (Meuleman, 1928). Dit wil zeggen dat geen enkel historisch stuk vóór *Kongsemnerne* (1863) vertaald is : minstens twee belangrijke stukken ontbreken daardoor : *Fru Inger til Østraat* (1854) en *Hærmændene paa Helgeland* (1857). Gelukkig is dan toch één historisch stuk vertaald : *Mededingers naar de kroon* (Meyboom, 1910), het interessantste en beste. Daarvan bestaat trouwens nog een gedeeltelijke vertaling, aangevuld door een bespreking, die A.W. Stellwagen reeds in 1873 publiceerde in *Nederland*. Hij werkte echter naar de Duitse vertaling van A. Strodtmann.

De overige drama's bestaan in vertaling, behalve *De unges Forbund* (1869) en *Kejser og Galilæer* (1873). Van deze twee werken werd door B.A. Meuleman een vertaling aangekondigd in zijn boekje : *Ibsen en Nederland. Critische en bibliografische gegevens in chronologische volgorde bijeengebracht* (Den Haag, 1931, blz. 37). Meuleman vermeldde daar, dat ze zouden verschijnen als vijfde deel der verzamelde editie *Dramatische Werken* van J. Clant van der Mijll-Piepers, waarvan hij het vierde deel in derde editie had herzien. Van dat vijfde deel is nergens een spoor te vinden. Bij mijn weten is het nooit verschenen. Nasporingen naar manuscripten van deze vertalingen zijn ook vruchteloos gebleven. Als curiosum kan ik hier vermelden, dat van dit stuk wel een vertaling in het Esperanto bestaat, verschenen in Nederland bij Thieme in 1930 : *Imperiestro kaj Galileano*.

Het ontbreken van een vertaling van *Kejser og Galilæer* is een ernstige leemte, die gedeeltelijk de kunstenaar Ibsen benadeelt, en heel zeker de denker die hij ook was. Het is onmogelijk zich een juiste indruk te vormen van de envergure van Ibsen zonder dit stuk te kennen, evenmin als men de evolutie van de kunstenaar kan volgen. Zo krijgt men sterk de indruk dat het beeld van Ibsen dat uit de Nederlandse vertalingen opgebouwd wordt, noodzakelijk verminkt moet zijn : bijna de hele jeugdproductie evenals het centrale werk uit zijn eerste rijpheidsperiode ontbreken. De aandacht wordt dus haast uitsluitend getrokken op de „maatschappelijke" drama's. Dit is een traditie in ons taalgebied — traditie die nauwelijks doorbroken wordt door de belangstelling voor *Peer Gynt*.

Zoiets moet natuurlijk grote gevolgen meebrengen voor de houding van kritiek en publiek tegenover de auteur. Mij dunkt, dat men mag zeggen dat uit de bestaande Nederlandse vertalingen van Ibsen blijkt, dat de auteur niet in het juiste daglicht is geplaatst. Doordat dit traditie is geworden, schijnt men er thans ook geen behoefte meer aan te hebben dit nog te veranderen.

Het valt iedereen op die in de grote wereldtalen naar werken van Ibsen zoekt, dat bijna elk stuk in verschillende, vaak grondig van elkaar afwijkende vertalingen bestaat. Dit is gedeeltelijk ook het geval in het Nederlands. De reden daarvoor is, dat meestal een eerste vertaling werd gemaakt voor de introductie van een stuk. Zulke vertaling draagt meestal de stempel der overhaasting: slordigheden en onnauwkeurigheden getuigen ervan dat men met die vertaling, heet van de naald, uit te geven het succes van de opvoeringen wilde uitbuiten. Latere, nieuwe opvoeringen lokten soms nieuwe vertalingen uit, die beter verzorgd waren. Ten slotte zijn er dan de vertalingen die niet rechtstreeks voor een opvoering geschreven werden en die veelal de meest betrouwbare zijn. Doorlopend zijn ook in latere uitgaven werkelijke en belangrijke verbeteringen aangebracht.

In het overzicht dat ik nu geef, laat ik gedeeltelijke vertalingen, verschenen in tijdschriften, buiten beschouwing. Zulke proeven waren een introductie van een stuk, zoals *De kroonpraetendenten*, door Stellwagen in *Nederland* (1873) voorgesteld — de eerste introductie van een tekst van Ibsen in ons taalgebied! — of een fragment van *Brand* door N.B. Roozen in *De Lantaarn* (1889) gedrukt. Ofwel gaven ze een voorsmaakje van een latere uitgave, zoals het 3de bedrijf van *Peer Gynt* door Van Scheltema in *De socialistische Gids* (1922), of het eerste bedrijf van *Peer Gynt* door B.A. Meuleman in *Groot-Nederland* (1933).

Van acht stukken bestaat slechts één vertaling: *Catilina* (B.A. Meuleman), *De comédie der liefde* (J. Clant van der Pijll-Piepers, in 3de druk herzien door B.A. Meuleman) *Mededingers naar de Kroon* (M. Meyboom); de overige vijf zijn van de hand van Mevr. Clant: *Spoken*, *De wilde eend*, *De vrouw van de zee*, *Bouwmeester Solness*, *Wanneer wij doden ontwaken*. Van *De wilde eend* zou een andere vertaling bestaan, indien men een aankondiging op het omslag der vertaling van *Nora* door Henrica (A'dam, A. Rössing, 1887) mag geloven. Ik heb daar echter geen spoor van kunnen ontdekken.

Dan zijn er vier stukken met twee vertalingen. Eén van Mevr. Clant, en voor *Rosmersholm* één van F. Kapteyn, voor *Hedda Gabler* van C. Honigh, voor *Kleine Eyolf* van een anoniemus, voor

John Gabriel Borkman van J.H. Rössing.

Twee werken bestaan in drie vertalingen : *Brand* : E. Van Drooge (1893), W.J.W. van Groningen (1904), Clant van den Mijll-Piepers (1908) ; en *De steunpilaren der maatschappij* : anoniem (in manuscript bewaard in het Toneel-Museum te A'dam, 1879) ; F. Kapteyn (1893) ; Clant van der Mijl-Piepers (1906).

Twee werken bestaan in vier verschillende vertalingen : *Een poppenhuis* (of *Nora* zoals de titel der vertalingen in het begin steeds luidde) : Ida Donker (De Kunstkroniek, 1882), Henrica (1887), Meyboom (1906), Clant van der Mijll-Piepers (1906) ; en *Een vijand van 't volk* (of *Een vijand des volks*) : Ida Donker (1883), E. de Bom (manuscript AMVC te Antwerpen, waarschijnlijk 1892), Clant van der Mijll-Piepers (1906), Meyboom (1908).

Peer Gynt tenslotte is vertegenwoordigd met vijf vertalingen : Clant van der Mijll-Piepers (1908, in derde druk herzien door B.A. Meuleman), Van Scheltema (1922), Meuleman (1934), J.K. Rensburg (ongedateerd manuscript uit het Toneel-Museum te A'dam, waarschijnlijk uit de jaren 1920), Den Brabander (1953).

Kwantitatief alles bij elkaar zeker een vrij indrukwekkende lijst. Een nader onderzoek moet ons nu nog inlichten of dat alles ook kwalitatief de moeite loont.

Vooreerst moet vastgesteld worden, dat een relatief groot aantal vertalingen niet uit de oorspronkelijke taal, maar uit het Duits werden gemaakt : die van Kapteyn, Rössing, De Bom, Van Scheltema, Rensburg en, zonder dat het duidelijk te bewijzen is, ook die van Van Drooge, Van Groningen, Den Brabander.

Het is niet mijn bedoeling zonder meer die onrechtstreekse vertalingen uit te schakelen. Maar een ernstig voorbehoud moet toch gemaakt worden. Voor de stukken in proza is het kwaad nog het minst. Maar ook daar kunnen afwijkingen voorkomen, die door een verdere omzetting rare resultaten geven. Vooral wanneer men bedenkt, dat de eerste Duitse vertalers van Ibsen zich heel wat vrijheden hebben veroorloofd met de tekst, met de namen enz. Men komt uiteindelijk steeds tot de bevinding dat de auteur geweld aangedaan wordt.

Dubbel erg is de toestand, dunkt mij, wanneer in verzen vertaald wordt uit een in verzen gestelde vertaling. De afwijkingen worden dubbel zo groot en men vraagt zich af, waar de grens moet gelegd worden tussen „vertalingen” en „bewerkingen”. Het kan natuurlijk nog erger. Zo is b.v. het manuscript van J.K. Rensburg een vertaling (eigenlijk zelfs eerder bewerking) van een Duitse omzetting die op het titelblad zelf aangeeft „In freier Übertragung für die deutsche Bühne eingerichtet” (door D. Eckart, München, 1922³). Eckart heeft *Peer Gynt* geïnterpreteerd en zo in het Duits

overgebracht. Rensburg geeft die tekst met vrijheden in het Nederlands weer. Is dat ten slotte nog Ibsen?

Ongetwijfeld gunstiger staat Van Scheltema's vertaling naar de schitterende Duitse weergave van Christian Morgenstern. Ook Van Scheltema's verzen zijn zeer geslaagd. Al is het een vertaling uit de tweede hand, zij kan niet terzijde geschoven worden.

Het lijstje van vertalers wordt op deze manier wel zeer klein. Als vertalers uit het origineel komen alleen in aanmerking: de onbekende die *De steunpilaren der maatschappij* vertaalde in 1879, Ida Donker en het pseudoniem Henrica (onopgelost; onbekend ook in A. de Kempenaers pseudoniemwoordenboek — een zekere twijfel over de vertaalmethode blijft trouwens over), C. Honigh, J. Clant van der Mijll-Piepers, M. Meyboom en B.A. Meuleman.

Bij het overzicht dat nu volgt, zal ik de vertalers uit het Duits ook betrekken. Enkele onder hen hebben als eerste vertalers historische verdiensten die ook meetellen, en soms ook belangrijke literaire verdiensten.

Het is onnodig alle bestaande vertalingen te vergelijken. Dat zou slechts tot nutteloze herhalingen leiden. Ik beperk mij tot drie stukken: *De steunpilaren der maatschappij*, *Een vijand van het volk* en *Peer Gynt*. Alle vertalers van meer dan een stuk zijn daarbij vertegenwoordigd.

De oudste vertaling van *De steunpilaren* wordt in manuscript bewaard in het Toneel-Museum te Amsterdam. Ze is anoniem en werd bij mijn weten niet uitgegeven. Ze heeft gediend voor de opvoeringen die het gezelschap Van Ollefen, Moor en Veltman er in 1880 in de Amsterdamse Stadsschouwburg van gegeven hebben. Zeer waarschijnlijk is deze vertaling uit het Noors gemaakt. Dat kan men afleiden uit de verschillen met die van Kapteyn: het Amerikaanse schip heet „Indian Girl” zoals bij Ibsen, terwijl Kapteyn het „Gazelle” noemt zoals W. Lange in zijn Duitse vertaling; Kapteyn vertaalt adjunkt als hulppredikant (W. Lange: Hilfsprediger), de anoniemus als hoofdonderwijzer. Toch blijft er twijfel. De personenlijst steekt vol fantasie: Gustaaf Bernick (i.p.v. Karsten), Oscar hun zoon, dertig jaren (i.p.v. Olaf, hun zoon 13 jaar oud!) Lundt (i.p.v. Rørlund) enz. Het is mij niet duidelijk vanwaar die fantasie komt. Niet uit het Duits van Lange, die b.v. Auler schrijft, terwijl hier Auner staat. Lange schrijft Rohrlund (hier Lundt), Altstedt (Hier Sandstadt) enz. Er zijn nog vele andere kleinigheden die erop wijzen dat niet de Duitse tekst van Lange ten grondslag ligt aan die vertaling. Zo verdeelt ze de bedrijven in „tooneelen”, wat Lange niet doet en Kapteyn niet, maar Ibsen ook niet. Dit kan natuurlijk van de vertaler afkomstig zijn, die zoals hij op het titelblad zegt: „bewerkt naar Hendrik Ibsen”.

Toch is de vertaling niet zeer vrij, ze volgt tamelijk getrouw de tekst. Ze is echter nogal stijf en gewrongen en klinkt niet bijzonder vlot. Als geheel maakt ze echter een verdienstelijke indruk.

De vertaling van Kapteyn verscheen voor 't eerst in 1893. Ze werd door Leo Simons in 1905 in de Wereldbibliotheek herdrukt en beleefde later nog verschillende nieuwe drukken, die alle vrij sterk van elkaar afwijken. Die veranderingen zijn bijna altijd verbeteringen, zodat de laatste uitgaven (1909 en 1918) een veel gunstiger indruk maken dan de eerste. Die waren zeer gewrongen en onnatuurlijk van taal, en lijken mij geen vooruitgang tegenover de eerste anonieme vertaling. Simons zegt in de inleiding: „Zij (d.i. de vertaling) is nu heel zorgvuldig nagezien, en in nadere overeenstemming gebracht met het oorspronkelijke. Ook de namen der personen, die, wonderlijk genoeg, naar het voorbeeld der slordige bewerking in de Universal-Bibliothek, half verduitscht waren”. Die verklaring kan slechts met voorbehoud aanvaard worden. De namen der personen zijn inderdaad in orde, maar voor het overige lijkt het mij niet of de vergelijking met het origineel veel heeft opgeleverd. Zo heet het schip nog steeds „Gazelle”. Een betrouwbare vertaling is die van Kapteyn niet geworden. Wanneer men met de oorspronkelijke tekst vergelijkt, en dan de Duitse vertaling opslaat, blijkt het tweedehandse duidelijk.

De vertaling van Clant van der Mijll-Piepers, die voor 't eerst in 1906 verscheen en in twee herdrukken hoegenaamd geen wijziging onderging, is wel betrouwbaar. Ze brengt een correcte weergave van het Noorse origineel, waarin de fouten gering zijn en van weinig betekenis. Tegenover de vertaling van Kapteyn maakt ze ook een vlotter indruk. De stijl is meer die van de gewone omgangstaal. Daardoor lijkt die tekst ook beter geschikt voor de planken. Ik heb de indruk dat het stroeve van Kapteyns taal een gevolg is van zijn vertaling uit het Duits, terwijl Mevr. Clants weergave in het Nederlands de goede invloed heeft ondergaan van Ibsens vlotte, eenvoudige dagelijkse omgangstaal.

Van *En folkefiende* bestaan vier vertalingen. E. De Boms onuitgegeven vertaling heb ik niet kunnen inzien. Ze berust op het AMVC te Antwerpen. Ik kan mij dus niet uitspreken over de kwaliteit. Ze is echter zeker uit het Duits gemaakt. De Bom, de enige Vlaming die Ibsen vertaald heeft, schijnt niet geweten te hebben dat er reeds een vertaling in Nederland bestond: die van Ida Donker, gepubliceerd in 1883, het jaar na het verschijnen van het stuk. Ida Donker — die ook *Nora* vertaalde — heeft zich nogal wat vrijheden veroorloofd. Ze wijkt soms tamelijk veel van het origineel af en voegt hier en daar een verklarend woord of uitdrukking tussen, vooral in de regieopmerkingen. De vertaling is wat stijf

en klinkt nogal ouderwets, en niet erg „spreekbaar”. Bovendien is ze ook eerder slordig, in die zin dat Donker b.v. vaak een beleefdheidspronomen door een vertrouwelijke vorm vervangt. Dat is, dunkt mij, in een vertaling van Ibsen een ernstige tekortkoming.

De vertalingen van Mevr. Clant en Meyboom werden praktisch gelijktijdig gemaakt. De eerste verscheen eind 1906, de tweede begin 1908. Bij een vergelijking van de twee valt dadelijk de nauwkeurigheid op van Mevr. Clant. Zij houdt zich dicht bij de Noorse tekst en veroorlooft zich helemaal geen vrijheden. M. Meyboom daarentegen wel. Haar vrijheden brengen echter de juistheid van de vertaling niet in het gedrang, tenzij op enkele plaatsen (b.v. grævling, vertaald als dashond, i.p.v. das). Meyboom toont echter meer fantasie en levendigheid in haar stijl. Die is lossier en vlotter dan die van Clant van der Mijll. (b.v. „dat deugt niet voor mijn maag”, i.p.v. „dat gedooft mijn spijsvertering niet”). Sterk opvallend is het b.v. bij de behandeling van de interjectie, waar Mevr. Clant gewoonlijk geen weg mee weet. Een ander gevolg is dat Meybooms vertaling eleganter is van stijl, minder zwaar op de hand: ze vertaalt b.v. „griller og gal mands påfund” door „gekke bedenkfels en grillen” (merk op dat ze niet alleen het ritme van het origineel bewaart, maar tevens de alliteratie weergeeft!). Clant schrijft „hersenschimmen en inbeeldingen van een gek”. Zij schiet nogal vaak tekort: zo noemt ze een stad „een gezond plekje” (I 256) of schrijft „En daar zitten ze zich hier maar te goed te doen” (I 253). Het ergst van al is echter haar vertaling van Ibsens beroemde paradox aan 't einde van het stuk: „De zaak is, zie je, dat hij de sterkste man ter wereld is, die alleen staat” (I 337). Meyboom vertaalt: „De sterkste man in de wereld is hij die 't meest alleen staat” (blz. 208). Ida Donker had reeds identiek dezelfde formulering gevonden.

De vertalingen van *Peer Gynt* zijn alle van veel recenter datum. De oudste is die van Clant van der Mijll-Piepers uit 1908. Ze werd onveranderd herdrukt in de tweede uitgave der *Dramatische werken* (1917) maar werd in 1928 in een derde druk herzien door B.A. Meuleman. In de jaren 1920 verscheen ook de vertaling van Van Scheltema en moet de niet uitgegeven vertaling van Rensburg geplaatst worden die hier verder buiten beschouwing blijft. Meuleman gaf in 1934 een eigen vertaling uit en Gerard Den Brabander ten slotte één in 1953. Al deze vertalingen zijn in verzen. Slechts twee, die van Clant van der Mijll en die van Meuleman, werden rechtstreeks uit de originele taal gemaakt.

De moeilijkheden die de vertaling van *Peer Gynt* oplevert, zijn talrijk en groot. Er is niet alleen de versvorm. Die vormt natuurlijk

de grootste struikelblok, maar er is ook de omvang. Het stuk is zeer lang en zonder inkorting niet voor opvoering geschikt. De vertalers snoeien zelf, vertalen in feite broksgewijs, en maken dan een „verkorte tooneelbewerking” zoals Van Scheltema en Den Brabander. Daar het stuk echter een innerlijke samenhang vertoont, die de oppervlakkige lezer en zelfs onderzoeker niet onmiddellijk duidelijk is, moet uiterst omzichtig te werk gegaan worden. Nu kan ik niet zeggen dat Van Scheltema en Den Brabander dat gedaan hebben. Ze snoeien beiden ongenadig in het 4de en 5de bedrijf, terwijl ze één tot drie bijna integraal weergeven. Ze gaan van het postulaat uit, dat in die laatste bedrijven veel overbodigs zit en dat de dramatische structuur daar veel te wensen overlaat. Ze willen daaraan verhelpen. Zoiets is altijd een hachelijke onderneming. Daarom echter niet onmogelijk. Er kan ingekort worden, maar de eerste voorwaarde is dat de bewerker zelf een duidelijk inzicht heeft in de structuur. Dat lijken mij noch Van Scheltema noch Den Brabander gehad te hebben. Het is jammer voor Van Scheltema die werkte naar de volledige vertaling van Christian Morgenstern. Zijn vertaling zou veel aan waarde gewonnen hebben, indien ze volledig was en de lezer zelf een dieper inzicht kon verwerven in de dramatische structuur. Voor Den Brabander lijkt het mij jammer dat hij de studie van Clara Stuyver niet geraadpleegd heeft om zich aan de hand daarvan een idee te vormen van de structuur en dan pas in te korten. Zoals deze beide vertalingen nu zijn, kunnen ze geen van beide het stuk recht laten wedervaren, niettegenstaande de niet geringe verdiensten van hun poëtische weergave.

Clant van der Mijll-Piepers en Meuleman geven een volledige vertaling, die een regisseur zelf kan inkorten. Helaas is de poëtische weergave van beide minder geslaagd. Daarin zit het drama van *Peer Gynt* in Nederlandse vertaling: de beste verzen laten het stuk als structuur geen recht wedervaren, en waar men de structuur volledig kan vinden is de poëzie van geringer kwaliteit. Het verwondert mij dan ook niet, negatieve oordelen over het stuk te horen bij ons. Het komt nergens in het Nederlands volledig tot zijn recht.

Zonder twijfel het minst geslaagd is die van Clant van der Mijll-Piepers. Zoals steeds is haar vertaling correct en getrouw. Slechts zelden vertaalt ze foutief. Maar ze is niet vindingrijk in het opsporen van mogelijkheden. Daardoor is haar tekst vlak. Bovendien doet hij op vele plaatsen — ik zou bijna zeggen doorlopend — onpoëtisch aan. Haar vers heeft geen eigen leven, is monotoon en niet zelden gewrongen. Bovendien moet ze vaak beroep doen op stoplappen: wel, maar enz. Het enige dat ze goed bewaart van Ibsens versvorm is het metrum. Het eindrijm, bijna doorlopend

paarsgewijs bij Ibsen, heeft ze echter volledig weggelaten. Hier en daar, het lijkt wel per ongeluk, bereikt ze een rijm of assonantie. Klaarblijkelijk heeft ze het eindrijm opgeofferd aan de getrouwe vertaling. Zowel Van Scheltema als Den Brabander hebben het omgekeerde gedaan. Er kan over getwist worden, welk van beide moet geofferd worden, maar het ideaal is natuurlijk dat een vertaling beide aspecten verwezenlijkt. Dat doet alleen Meulemans eigen vertaling (1934).

Meuleman herzag Mevr. Clants vertaling voor de derde druk der *Dramatische Werken*. Hij had daarbij verschillende bedoelingen; enkele fouten van Mevr. Clant verbeteren, het Noorse origineel op bepaalde plaatsen nog dichter benaderen, de versvorm verbeteren, en rijmen aanbrengen. Over het algemeen zijn zijn veranderingen verbeteringen. Hij zoekt door treffende woorden de vlakke indruk weg te nemen, brengt meer variatie in de woordkeuze en bereikt zo een levendiger taal. Zijn pogingen om dichter bij het origineel aan te sluiten zijn niet altijd gelukkig: dat gebeurt nogal eens ten koste van het Nederlands, zoals b.v. in dit vers: „En, bons! lag de bok ter aarde” (Clant) wordt: „Bons! daar lag de bok *ten bergrand*”. Wel slaagt hij er meestal in om de hinderlijke stopwoorden te doen verdwijnen. Dat is een grote winst, daar die stoplappen juist erg onibseniaans aandoen. Rijmen heeft hij bijna niet bijgevoegd, maar door het aantal assonanties op te voeren, heeft hij toch een zeker rijmeffect in slotpositie van het vers bereikt. Samengevat kan men zeggen, dat Meulemans herziene tekst een verbetering is, maar toch schenkt hij geen werkelijke voldoening.

De eigen vertaling die Meuleman 6 jaar later publiceerde, verschilt heel wat van de tekst die hij herzien had, al komen hier en daar verzen woordelijk overeen. Het grote verschil zit hem hierin dat Meuleman in deze vertaling geprobeerd heeft én de versvorm te eerbiedigen én een getrouwe weergave te leveren. Mijns inziens is hij daarin geslaagd. Hij volgt getrouw de Noorse tekst, en wijkt niet meer af dan absoluut nodig is voor zijn ritme in bepaalde gevallen. Hij eerbiedigt het ritme en gebruikt doorlopend eindrijm. Wel maakt hij nogal druk gebruik van onvolkomen rijmen (oogen - logens; op bei z'n - dijen), maar hij toont zich zeer vindingrijk bij het zoeken van rijmen: gewei en - glijen; pakken - brak - en bv. Dit is nu wel niet helemaal in de geest van Ibsen, wiens rijmen niet gezocht zijn, maar de rijmeffecten brengen deze tekst in ieder geval veel dichter bij het origineel. De verzen die Meuleman schrijft, doen meestal niet stuntelig aan. Ze zijn vlot, en vertonen doorgaans weinig matte vlekken.

Adama Van Scheltema's verstechniek in zijn vertaling van 1923 is even virtuoos en hij kan het stellen met eenvoudige rijmen. Zijn

verzen zijn levendig, en vol afwisseling maar getrouwheid aan het Noore origineel moet men niet zoeken. Niet dat Van Scheltema met opzicht omdicht, maar hij zet immers een vertaling om en daardoor wordt de afstand tussen het origineel en de Nederlandse vertaling onvermijdelijk nog groter. Hij veroorlooft zich geen opvallende vrijheden tegenover het Duits, maar ritme en rijm brengen immers altijd afwijkingen mee.

Den Brabander vermeldt op het titelblad niet of zijn *Peer Gynt* uit het origineel, dan wel uit een andere vertaling is ondernomen. Er staat enkel „Verkorte toneelbewerking in dichtvorm”. Ook deze vertaling is wel niet uit het Noors gemaakt. Ze wijkt zeer sterk af van het origineel en de vertaler neemt zich in elk vers haast een aantal vrijheden, die er vooral in bestaan te condenseren, om op die manier de tekst ook in te korten. Het dient gezegd, dat de verzen van Den Brabander zeer vaak frappant zijn: kernachtig en fris door de keuze van alledaagse woorden. Vooral in de replieken van het hoofdpersonage weet hij de toon te treffen van Ibsen. Alles bij mekaar is deze vertaling slechts gedeeltelijk de *Peer Gynt* van Ibsen: ze wijkt te sterk af van het Noors en er is te veel geschrapt.

Hoewel het dus niet aan vertalingen van *Peer Gynt* ontbreekt in het Nederlands, hebben we toch eigenlijk nog niet *de* vertaling. De meest aanvaardbare is naar mijn gevoelen die van Meuleman (1934), hoewel ze het nadeel vertoont dat men merkt het werk van een vertaler en niet dat van een dichter voor ogen te hebben.

Ik geloof niet dat het veel zin heeft de verschillende toevallige vertalers van Ibsen, die elk één werk hebben ondernomen, te willen bespreken. Ik beperk me tot een karakteristiek van de drie belangrijkste: Meuleman, Meyboom en Clant van der Mijll-Piepers.

Meuleman heeft zich aan het allermoeilijkste gewaagd: de drama's in verzen. Naast *Peer Gynt* heeft hij *Catilina* vertaald, en *Brand* en *De Komedie der liefde* van Mevr. Clant nagezien. Zijn werk is ongetwijfeld zeer verdienstelijk. Hij is een vertaler van betekenis. Hij kon steunen op een uitstekende taalkennis en hij hanteerde zijn moedertaal voortreffelijk. Ook zijn verstechniek is goed. Maar toch ontbrak hem het onontbeerlijke vonkje dichterschap, dat zijn vertalingen op het hogere plan had kunnen brengen.

Marg. Meyboom heeft alleen prozastukken vertaald: het grote historische toneelstuk, *Mededingers naar de kroon*, naast twee moderne stukken. Zowel in het ene als in het andere genre komen haar kwaliteiten als vertaalster tot uiting. Ze schrijft een zeer vlotte taal, die goed zegbaar is en nog steeds uiterst modern aandoet. In de verzen uit de *Mededingers* schiet ze echter te kort. Het best

is ze in de moderne dialoog uit b.v. *Een vijand van 't volk*, waar haar beheersing van de dagelijkse omgangstaal in de ongedwongen vorm, van haar vertaling een waardige Nederlandse tegenhanger maakt van Ibsens Noorse tekst.

Kwantitatief de indrukwekkendste prestatie leverde Mevr. Clant van der Mijll-Piepers. Kwalitatief reiken haar vertalingen echter niet hoog. Haar weergaven in versvorm zijn weinig geslaagd. Beter is ze in de prozateksten, maar ook daar schiet ze vaak te kort. Wel is ze een betrouwbare vertaalster: ze maakt weinig fouten, hier en daar vergist ze zich, maar veel werkelijk grote blunders begaat ze niet. Haar beheersing van de levende gesproken taal is echter niet altijd groot genoeg om een kernachtige levendige dialoog te bereiken. Vaak klinken haar replieken in de moderne stukken stijf en gedwongen. Op vele plaatsen geven ze ook niet meer de indruk levend modern Nederlands te zijn. Haar vertalingen zijn correct, maar glansloos.

Wat voor conclusies kunnen er nu gehaald worden uit deze beschouwingen? Vooreerst dat, niettegenstaande het aantal vertalingen, Ibsen in het Nederlands een slecht figuur slaat: één van zijn grootste stukken, *Kejser og Galilæer* ontbreekt; zijn poëzie is niet vertaald; zijn drama's in verzen komen niet tot hun recht: de vertalingen schieten te kort (dit is vooral het geval voor *Brand* en *De comédie der liefde*); de meeste van zijn moderne stukken zijn slechts bereikbaar in vertalingen die stilistisch geen volledige voldoening schenken.

Ik kan mij niet van de indruk ontdoen dat de kwaliteit van onze Nederlandse vertalingen voor een deel verantwoordelijk moet gesteld worden voor het afwijzende oordeel dat men ten onzent gewoonlijk velt over Ibsen. Kan het eigenlijk anders? Een groot dichter leert men uit de Nederlandse verzen niet kennen, een meester van het moderne proza ook niet. Men gaat zich blindstaren op het fabeltje der stukken, dat inderdaad meestal verouderd is. De diepere inhoud en achtergrond der stukken vindt geen klankbodem in de taal der stukken en ontsnapt bijna gans aan de aandacht. De diepere symbolenwereld, die helemaal vast zit in de taalstructuur, is gedeeltelijk verdwenen en daardoor kan dit slechts schijnbaar gewone proza niet uitgroeien tot de meesterlijke taalwereld die het vormt in het Noorse origineel. Reeds in 1897 wees Georg Brandes erop, dat Ibsen, meer dan enig ander auteur, zich over zijn vertalers te beklagen had („Henrik Ibsen en France" in *Cosmopolis* 1897).

Er rust m.i. een zware hypotheek op Ibsen in ons taalgebied. Ze zal niet gemakkelijk in te lossen zijn, want nieuwe vertalingen, die volledige voldoening schenken, kunnen er slechts komen, indien nieuwe belangstelling kan gewekt worden bij het publiek. Of zoiets nog mogelijk is, kan men betwijfelen. De moeilijkheden die daarvoor moeten overwonnen worden, zijn groot en het geïnteresseerde publiek dat Ibsen werkelijk wil leren kennen, grijpt wel naar Duitse of Engelse vertalingen.